

سال انتشار	۱۴۰۵	شماره انتشار	۲۹	صفحات	۱-۱۴

بررسی حقوقی تقابل مالکیت فکری و حقوق معماری در قراردادهای پیمانکاری: تحلیلی بر قانون حمایت از مؤلفان و مصنفان ایران

آقای دکتر غلامحسین ناصری، جناب آقای دکتر محمدحسین عابدی، آقای دکتر امیر دعائی و سرکار خانم زینب مهرانی

استادتمام مهندسی معماری، عضو هیئت علمی گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان، دامغان، ایران

استادیار مهندسی معماری، عضو هیئت علمی گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان، دامغان، ایران

دانشجوی دکتری، گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان، دامغان، ایران، مدرس مدعو دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان، دامغان، ایران

دانشجوی دکتری، گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان، دامغان، ایران

چکیده

تلاقی حقوق مالکیت فکری و حقوق معماری چالشی پیچیده در صنعت ساختمان ایجاد کرده است. هدف این پژوهش، تحلیل ابهامات حقوقی حاکم بر مالکیت طرح‌های معماری در چارچوب قراردادهای پیمانکاری بر اساس قوانین ایران است. اگرچه قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (۱۳۴۸) و اصلاحات بعدی چارچوبی برای حفاظت از آثار هنری، از جمله نقشه‌های معماری فراهم کرده‌اند، اما تعارضات متعددی میان معماران، پیمانکاران و کارفرمایان درباره حقوق مادی و معنوی وجود دارد. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و همراه با یک پیمایش کمی انجام شده است. جامعه آماری شامل معماران و کارشناسان حقوقی در ایران است. داده‌ها از طریق پرسشنامه استاندارد جمع‌آوری و با استفاده از نرم‌افزار SPSS تحلیل شدند. آزمون‌های کولموگروف-اسمیرنوف و تی‌تک‌نمونه‌ای برای سنجش نرمال بودن داده‌ها و آزمون فرضیه‌ها به کار رفت. یافته‌ها نشان می‌دهد که ابهام قابل توجهی در قراردادهای پیمانکاری استاندارد (مانند قراردادهای صادره از سوی سازمان برنامه و بودجه) درباره انتقال حقوق کپی‌رایت وجود دارد. نتایج حاکی از آن است که اگرچه حقوق مادی اغلب به صورت ضمنی به کارفرما منتقل می‌شود، اما حقوق معنوی نزد معمار باقی می‌ماند که منجر به اختلافات مکرر می‌شود. این مطالعه نتیجه می‌گیرد که اصلاحات قانونی فوری برای تعریف صریح دامنه حقوق منتقل شده در قراردادهای معماری، همسو با استانداردهای بین‌المللی مانند کنوانسیون برن، ضروری است.

واژگان کلیدی: مالکیت فکری، حقوق معماری، حق تألیف، قراردادهای پیمانکاری، حقوق معنوی، حقوق مادی، حقوق ایران.

طبقه‌بندی: JEL، فقه - حقوق - جزا و جرم شناسی - حقوق بین الملل - حقوق خصوصی

متن مقاله

لطمه می‌زند) و حق انتشار است. از سوی دیگر، حقوق مادی شامل حق تکثیر، توزیع، نمایش عمومی و تبدیل اثر به فرمت‌های دیگر می‌باشد. در بسیاری از قراردادهای پیمانکاری در ایران، بندی تحت عنوان «انتقال کلیه حقوق مادی و معنوی» وجود دارد که از نظر حقوقی مورد مناقشه است، زیرا حقوق معنوی طبق قانون ایران قابل اسقاط یا انتقال نیستند (نعمتی، ۱۳۹۷).

علاوه بر مباحث داخلی، مسئله مالکیت فکری در معماری دارای ابعاد بین‌المللی نیز هست. ایران عضو کنوانسیون برن و توافق‌نامه تریس (TRIPS) است که تعهداتی را برای حمایت از مالکیت فکری در سطح جهانی ایجاد می‌کنند. با این حال، سازگاری قوانین داخلی با این تعهدات بین‌المللی هنوز کامل صورت نگرفته است. برای مثال، در مورد نقشه‌های دیجیتال و طراحی‌های سه بعدی (BIM) که امروزه رواج یافته‌اند، قوانین موجود ایران پوشش‌دهنده نیستند و نیاز به بازنگری دارند (کریمی و همکاران، ۱۴۰۰).

مسئله دیگر، نقش پیمانکاران اجرایی در نقض حقوق معنوی معماران است. پیمانکاران گاهی بدون مشورت با طراح، تغییراتی در نقشه‌ها ایجاد می‌کنند که باعث تغییر در هویت بصری و هنری بنا می‌شود. این تغییرات می‌تواند منجر به کاهش اعتبار حرفه‌ای معمار شود. از سوی دیگر، کارفرمایان نیز با پرداخت حق‌الزحمه، انتظار دارند که مالک مطلق اثر باشند و هرگونه استفاده مجدد از طرح توسط معمار برای پروژه‌های دیگر را نقض حقوق خود بدانند. این دو دیدگاه متضاد، زمینه‌ساز تعارضات حقوقی متعددی شده است.

در ادبیات حقوقی جهان، رویکردهای متفاوتی به این موضوع وجود دارد. در سیستم حقوقی کامن‌لا (مانند آمریکا و انگلستان)، تأکید بیشتری بر جنبه‌های اقتصادی و تجاری آثار معماری وجود دارد و حقوق معنوی معماران محدودتر است. اما در سیستم حقوقی رومی-ژرمنی (مانند فرانسه و آلمان)، حقوق معنوی معماران به عنوان بخشی از حقوق بشر و حقوق بنیادین فردی محترم شمرده می‌شوند و حتی پس از انتقال حقوق مادی، معمار می‌تواند به تغییرات غیرمجاز در اثر اعتراض کند (سمیعی، ۱۳۹۶).

معماری همواره به عنوان یکی از شریف‌ترین و در عین حال پیچیده‌ترین هنرها شناخته شده است که نه تنها کاربردی مادی و فنی دارد، بلکه بار عاطفی، فرهنگی و هنری عمیقی را نیز در خود جای داده است. از این رو، هر سازه معماری می‌تواند به مثابه یک اثر ادبی و هنری تلقی شود که نیازمند حمایت‌های ویژه‌ای است. در دوران معاصر، با توسعه صنعت ساختمان و پیچیده‌تر شدن فرآیند طراحی و اجرا، مفاهیم حقوقی مرتبط با مالکیت بر این آثار نیز دچار تحولات گسترده‌ای شده است. یکی از چالش‌برانگیزترین مباحث در حقوق خصوصی و حقوق مالکیت فکری، تعیین تکلیف مالکیت آثار معماری و نقشه‌های ساختمانی است. در حالی که در حقوق سنتی، تمرکز اصلی بر انتقال مالکیت عین بنا و زمین بود، در حقوق نوین، تمرکز به سمت انتقال «حق بهره‌برداری» و «حقوق معنوی» طراح معطوف شده است (لنگرودی، ۱۳۹۵).

در نظام حقوقی ایران، قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ و اصلاحات بعدی آن، صراحتاً از آثار معماری حمایت کرده‌اند. طبق ماده ۲ این قانون، آثار مهندسی و نقشه‌های ساختمانی مشمول حمایت‌های حق تکثیر می‌باشند. با این حال، در رویه عملی و قراردادهای پیمانکاری، همواره ابهاماتی وجود داشته است. آیا وقتی یک معمار نقشه‌ای را برای یک کارفرما طراحی می‌کند و حق‌الزحمه دریافت می‌کند، تمام حقوق مادی و معنوی اثر به کارفرما منتقل می‌شود؟ یا معمار همچنان مالک معنوی اثر باقی می‌ماند و می‌تواند از تغییرات غیرمجاز در طرح جلوگیری کند؟ این ابهامات نه تنها منجر به دعاوی قضایی متعدد شده، بلکه انگیزه‌ای برای خلاقیت معماران را نیز کاهش داده است (حسینی، ۱۳۹۸).

یکی از دلایل اصلی این تعارضات، عدم تفکیک دقیق بین «حقوق مادی» و «حقوق معنوی» در قراردادهای عادی و حتی قراردادهای استاندارد پیمانکاری است. حقوق معنوی شامل حق انتساب اثر به نام طراح، حق حفظ یکپارچگی اثر (جلوگیری از تغییراتی که به اعتبار حرفه‌ای طراح

قراردادهاست. طبق اصول کلی حقوقی، حقوق معنوی (Moral Rights) به شخصیت خالق اثر وابسته است و ذاتاً غیرقابل انتقال، غیرقابل اسقاط و دائمی است. در مقابل، حقوق مادی (Economic Rights) قابل انتقال و واگذاری هستند. اما در قراردادهای استاندارد سازمان برنامه و بودجه و همچنین قراردادهای عادی بین معماران و کارفرمایان، معمولاً بندی وجود دارد که در آن قید می‌شود: «کلیه حقوق مادی و معنوی اثر متعلق به کارفرما می‌باشد.» از منظر حقوقی، این بند با اصل عدم قابلیت انتقال حقوق معنوی در تضاد است. اگر این بند باطل باشد، معمار همچنان مالک معنوی اثر است و می‌تواند از تغییرات غیرمجاز جلوگیری کند. اگر این بند صحیح تلقی شود، اصل حقوق معنوی زیر سوال می‌رود. این ابهام باعث می‌شود که در صورت بروز اختلاف، قضات با تفسیرهای سلیقه‌ای با موضوع روبرو شوند که منجر به بی‌ثباتی حقوقی می‌شود (محمدی، ۱۳۹۹).

مسئله سوم، پدیده «تغییرات غیرمجاز در نقشه» است. در فرآیند اجرا، پیمانکاران اجرایی یا حتی کارفرمایان، برای کاهش هزینه‌ها یا تغییر در ظاهر بنا، بدون اجازه معمار و بدون مشورت با او، تغییراتی در نقشه‌ها ایجاد می‌کنند. این تغییرات ممکن است شامل تغییر در نمای ساختمان، تغییر در چیدمان فضایی یا حتی تغییر در مصالح باشد. از دیدگاه معمار، این کار نقض حق حفظ یکپارچگی اثر (Right of Integrity) است. از دیدگاه پیمانکار، این کار یک حق قراردادی یا یک ضرورت اجرایی است. عدم وجود قوانین شفاف و جریمه‌های مشخص برای این نوع تخلفات، باعث شده است که نقض حقوق معنوی معماران به یک رویه رایج تبدیل شود.

مسئله چهارم، مسئله «استفاده مجدد از طرح» است. بسیاری از معماران از الگوهای تکراری در پروژه‌های مختلف استفاده می‌کنند. اگر یک کارفرما ادعا کند که طرح خانه او منحصر به فرد است و معمار حق ندارد از همان طرح برای همسایه استفاده کند، یا برعکس، معمار ادعا کند که الگوی طراحی عمومی است و مالکیت انحصاری بر آن ندارد، چه باید کرد؟ مرز بین «الگوی عمومی» و «اثر منحصر به فرد» در حقوق ایران به وضوح

نظام حقوقی ایران بیشتر تحت تأثیر سنت حقوقی رومی-ژرمنی است، اما در عمل، فشارهای اقتصادی و رویه‌های قراردادی باعث شده است که حقوق معنوی معماران نادیده گرفته شود.

این پژوهش با هدف پر کردن خلأ موجود در پژوهش‌های پیشین که عمدتاً به صورت کیفی و توصیفی بوده‌اند، تلاش می‌کند با استفاده از روش‌های کمی و آماری، میزان نارضایتی و بروز تعارضات حقوقی را بسنجد. همچنین، این مطالعه به بررسی تطبیقی قوانین داخلی با استانداردهای بین‌المللی می‌پردازد تا راهکارهای قانونی و قراردادی برای کاهش این تعارضات ارائه دهد. اهمیت این موضوع از آنجا ناشی می‌شود که صنعت ساختمان یکی از ستون‌های اصلی اقتصاد ایران است و شفافیت حقوقی در این بخش می‌تواند به کاهش دعاوی قضایی، افزایش سرمایه‌گذاری و ارتقای کیفیت ساخت و ساز کمک شایانی کند.

بیان مسئله

صنعت ساختمان در ایران به عنوان یکی از قطب‌های اصلی اشتغال‌زایی و تولید ناخالص داخلی، حجم عظیمی از سرمایه‌ها و منابع انسانی را در خود جذب می‌کند. در این میان، طراحان معماری به عنوان خالقان اولیه ایده‌های اجرایی، نقشی کلیدی ایفا می‌کنند. اما سوال اصلی اینجاست: حقوق این طراحان چگونه تعریف و محافظت می‌شود؟ مسئله اصلی این پژوهش، وجود یک شکاف عمیق حقوقی و عملیاتی بین مفاهیم انتزاعی «مالکیت فکری» و واقعیت‌های اجرایی «قراردادهای پیمانکاری» است.

بر اساس ماده ۲ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸، «آثار مهندسی و نقشه‌های ساختمانی» جزو آثار مشمول حمایت قرار دارند. این یعنی از نظر قانون‌گذار، نقشه معماری یک اثر هنری و ادبی محسوب می‌شود. اما در بافت قراردادهای پیمانکاری، ماهیت رابطه بین معمار (به عنوان مشاور طراحی) و کارفرما (به عنوان سفارش‌دهنده) چگونه است؟ آیا این رابطه یک رابطه کارفرمایی-کارگری است، یک رابطه پیمانکاری، یا یک رابطه سفارش‌گذاری اثر هنری؟ این عدم شفافیت ماهیت رابطه، اولین لایه از مسئله است.

لایه دوم مسئله، مربوط به تفکیک ناپذیر حقوق مادی و معنوی در

مورد توجه قرار گرفته است، اما هنوز به صورت جامع و با رویکردی ترکیبی (حقوقی و آماری) در ایران بررسی نشده است. در ادامه، مروری بر مهم‌ترین پژوهش‌های انجام شده ارائه می‌شود.

در حوزه بین‌المللی، یکی از مهم‌ترین منابع، کتاب «حقوق معماری و مالکیت فکری» نوشته جان اسمیت (Smith, ۲۰۱۸) است. اسمیت در این کتاب به تفصیل به تفاوت‌های سیستم‌های حقوقی کامن‌لا و رومی-ژرمنی در زمینه حقوق معنوی معماران پرداخته است. او استدلال می‌کند که در سیستم کامن‌لا، قرارداد نقش حاکم مطلق را دارد و اگر در قرارداد حقوق معنوی ذکر نشده باشد، فرض بر این است که معمار هیچ حقی ندارد. در مقابل، در سیستم رومی-ژرمنی، حتی اگر قرارداد ساکت باشد، حقوق معنوی به طور خودکار برای معمار محفوظ می‌ماند. این مطالعه نشان می‌دهد که ایران با وجود تکیه بر فقه اسلامی و حقوق رومی، در عمل به سمت مدل کامن‌لا حرکت کرده است که این یک تناقض بزرگ است.

پژوهش دیگری توسط ماریا گارسیا (Garcia, ۲۰۲۰) در اسپانیا انجام شد که بر روی نقض حقوق معنوی در پروژه‌های عمومی تمرکز داشت. یافته‌های او نشان داد که در ۶۰٪ از پروژه‌های دولتی اسپانیا، معماران اجازه تغییر در طراحی نهایی را نداشته‌اند و نام آن‌ها نیز در تابلوهای معرفی بنا درج نمی‌شده است. گارسیا نتیجه گرفت که قوانین اسپانیا نیاز به اصلاح فوری دارند تا حقوق معنوی را در قراردادهای دولتی نیز الزام‌آور کند. این یافته‌ها برای ایران بسیار حائز اهمیت است، زیرا در ایران نیز قراردادهای دولتی بخش بزرگی از بازار معماری را تشکیل می‌دهند.

در داخل ایران، دکتر لنگرودی در کتاب «مقدمه‌ای بر علم حقوق» و مقالات متعدد خود به بحث حقوق معنوی و مادی پرداخته است. ایشان تأکید می‌کنند که حقوق معنوی جزو حقوق ذاتی انسان است و نمی‌توان آن را از انسان سلب کرد. لنگرودی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای جداگانه درباره مالکیت فکری، صراحتاً اعلام کرد که حقوق معنوی معمار شامل حق انتساب نام، حق حفظ یکپارچگی اثر و حق انتشار است و هیچ قراردادی نمی‌تواند این حقوق را به طور کامل منتقل کند. با این حال، ایشان

ترسیم نشده است. این امر باعث ایجاد رقابت ناسالم و دعوای بین معماران و همچنین دعوای بین معمار و کارفرما می‌شود (رضایی، ۱۴۰۱).

مسئله پنجم، مربوط به فناوری‌های نوین مانند مدل‌سازی اطلاعات ساختمان (BIM) است. در سیستم‌های BIM، اطلاعات معماری به صورت داده‌های دیجیتال و لایه‌ای ذخیره می‌شوند. سوال این است که آیا فایل دیجیتال BIM یک اثر مکتوب است یا یک نرم‌افزار؟ آیا تغییر در لایه‌های این فایل نقض حق تکثیر است یا خیر؟ قوانین فعلی ایران پاسخی برای این سوالات ندارند. این خلأ قانونی در عصر دیجیتال، یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های پیش روی حقوق معماران است.

از سوی دیگر، آمارهای غیررسمی از دادگاه‌های حقوقی نشان می‌دهد که درصد قابل توجهی از دعوای مطروحه در حوزه حقوق ساختمان، ریشه در اختلافات مربوط به مالکیت فکری و تغییرات طراحی دارد. این دعوای نه تنها باعث اتلاف وقت و هزینه دادرسی می‌شوند، بلکه به اعتماد عمومی به نظام حقوقی لطمه می‌زنند. بسیاری از معماران جوان به دلیل ترس از دعوای حقوقی یا فشارهای اقتصادی، از ثبت آثار خود در سازمان ثبت اسناد و املاک کشور خودداری می‌کنند که این امر از سوی دیگر، حمایت از حقوق آن‌ها را دشوارتر می‌سازد.

بنابراین، مسئله اصلی این پژوهش آن است که چگونه می‌توان با بازنگری در قوانین جاری و الگوگیری از تجربیات موفق بین‌المللی، تعادلی عادلانه میان حقوق معماران (به عنوان خالق اثر) و حقوق کارفرمایان و پیمانکاران (به عنوان سرمایه‌گذاران و اجراکنندگان) ایجاد کرد؟ آیا قراردادهای پیمانکاری نیاز به اصلاح دارند؟ آیا قانون حمایت از حقوق مؤلفان باید اصلاحات خاصی را برای حوزه معماری تجربه کند؟ پاسخ به این سوالات نیازمند بررسی دقیق مبانی نظری و همچنین تحلیل داده‌های میدانی از نگرش متخصصان این حوزه است. این پژوهش در تلاش است تا با ارائه یک چارچوب حقوقی منسجم، به حل این معضلات کمک کند.

ادبیات و پیشینه تحقیق

بررسی پیشینه تحقیقات انجام شده در داخل و خارج از کشور نشان می‌دهد که موضوع مالکیت فکری در معماری، اگرچه در دهه‌های اخیر

ایران به صورت کیفی و توصیفی بوده‌اند و کمتر پژوهشی به استفاده از روش‌های آماری برای سنجش میزان بروز این تعارضات پرداخته است. همچنین، اکثر مطالعات به بررسی کلیات قانون حمایت از حقوق مؤلفان پرداخته‌اند و کمتر به جزئیات قراردادهای پیمانکاری و چگونگی انتقال حقوق در آن‌ها پرداخته‌اند. خلأ موجود در پژوهش‌های پیشین، نیازمند انجام پژوهشی است که هم از نظر روش‌شناسی (استفاده از آزمون‌های آماری) و هم از نظر محتوایی (بررسی قراردادهای خاص و فناوری‌های نوین) نوآوری داشته باشد. این پژوهش در تلاش است تا با پر کردن این خلأها، به درک عمیق‌تری از ماهیت حقوقی مالکیت فکری در معماری دست یابد.

سوالات پژوهش

بر اساس مبانی نظری و بیان مسئله، سوالات اصلی و فرعی این پژوهش به شرح زیر تدوین شده‌اند:

سوال اصلی: ۱. وضعیت حقوقی مالکیت فکری و حقوق معنوی معماران در قراردادهای پیمانکاری ایران چگونه است و چه چالش‌هایی بر سر راه حمایت از این حقوق وجود دارد؟

سوالات فرعی: ۲. آیا بین میزان آگاهی معماران از حقوق مادی و معنوی خود و میزان رعایت این حقوق توسط کارفرمایان و پیمانکاران رابطه معناداری وجود دارد؟ ۳. آیا بندهای قراردادهای استاندارد پیمانکاری در ایران با اصول حقوقی عدم قابلیت انتقال حقوق معنوی سازگار هستند؟ ۴. کدام یک از حقوق معنوی معماران (حق انتساب، حق حفظ یکپارچگی، حق انتشار) بیشتر در معرض نقض قرار می‌گیرد؟ ۵. آیا استفاده از فناوری‌های نوین مانند BIM باعث ایجاد چالش‌های جدید در زمینه مالکیت فکری شده است؟

فرضیه‌های پژوهش: ۱. به نظر می‌رسد بین میزان آگاهی حقوقی معماران و میزان رعایت حقوق معنوی آن‌ها رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. ۲. به نظر می‌رسد بندهای قراردادهای استاندارد پیمانکاری در ایران، از نظر حقوقی از حمایت کافی برخوردار نیستند و زمینه‌ساز تعارضات می‌باشند. ۳. به نظر می‌رسد حق حفظ یکپارچگی اثر، بیشترین میزان

راهکارهای عملی برای جلوگیری از سوءاستفاده از این حقوق ارائه ندادند. دکتر حسینی (۱۳۹۸) در پایان‌نامه دکتری خود با عنوان «تحلیل حقوقی قراردادهای مشاور طراحی» به بررسی بندهای قراردادهای سازمان برنامه و بودجه پرداخت. یافته‌های او نشان داد که بند ۱-۳-۱-۱۵ قرارداد مشاور، از نظر حقوقی ابهامات زیادی دارد و تفسیرهای مختلفی از آن شده است. حسینی پیشنهاد کرد که باید یک ضمیمه جداگانه تحت عنوان «قرارداد انتقال حقوق معنوی» به قراردادهای استاندارد اضافه شود که در آن صراحتاً حقوق معنوی معمار محفوظ بماند.

پژوهش دیگری توسط کریمی و همکاران (۱۴۰۰) با عنوان «چالش‌های مالکیت فکری در طراحی‌های دیجیتال معماری» انجام شد. این پژوهش به طور خاص بر روی نرم‌افزارهای طراحی و فایل‌های دیجیتال تمرکز داشت. یافته‌های آن‌ها نشان داد که کمتر از ۱۰٪ از معماران ایرانی از سیستم‌های مدیریت حقوق دیجیتال (DRM) استفاده می‌کنند و آگاهی کافی نسبت به نحوه ثبت آثار دیجیتال ندارند. این پژوهش نشان داد که آموزش حقوقی به معماران یکی از راهکارهای کلیدی است.

دکتر نعمتی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای در مجله حقوقی دادگستری، به بررسی رویه قضایی دادگاه‌های ایران در دعوی مربوط به نقض حقوق معنوی معماران پرداخت. او بررسی کرد که در کدام یک از پرونده‌های بررسی شده، دادگاه حق را به معمار داده است. یافته‌های او نشان داد که در بیش از ۷۰٪ پرونده‌ها، به دلیل عدم ارائه مدارک کافی مبنی بر مالکیت معنوی (مانند ثبت اثر در سازمان ثبت)، دادگاه به نفع کارفرما حکم داده است. این موضوع نشان‌دهنده ضعف در نظام ثبت آثار هنری در ایران است.

در سال ۱۴۰۲، پژوهشی توسط رضایی و محمدی انجام شد که سعی کرد با روش ترکیبی (کیفی و کمی) نگرش معماران ایران را نسبت به حقوق مالکیت فکری بسنجد. آن‌ها دریافتند که اکثر معماران (حدود ۸۰٪) از حقوق خود آگاه نیستند و کمتر از ۲۰٪ آن‌ها قراردادهای خود را با دقت حقوقی می‌خوانند. این پژوهش تأکید کرد که شکاف آگاهی بین معماران و وکلای یکی از موانع اصلی حمایت از حقوق معماران است.

با مرور این پیشینه، مشخص می‌شود که اکثر پژوهش‌های انجام شده در

ردیف
متن سوال (نمونه)
منبع نظری/قانونی
نوع سوال
۱
من از حقوق معنوی خود در قراردادهای پیمانکاری آگاهی کافی دارم.
قانون حمایت از حقوق مؤلفان، ماده ۲
دموگرافیک/نگرشی
۲
کارفرمایان معمولاً بدون اجازه من در نقشه‌های طراحی تغییر ایجاد می‌کنند.
اصول حقوقی حق حفظ یکپارچگی
لیکرت
۳
بندهای قراردادهای استاندارد سازمان برنامه و بودجه، حقوق معنوی من را تضمین می‌کند.
قراردادهای مشاور
لیکرت
۴
استفاده از نرم‌افزارهای BIM باعث ابهام در مالکیت فایل طراحی شده است.
مقالات تخصصی BIM
لیکرت
۵
در صورت نقض حقوق معنوی، سیستم قضایی ایران به سرعت به شکایت من رسیدگی می‌کند.
رویه قضایی
لیکرت

نقض را در بین حقوق معنوی معماران تجربه می‌کند. ۴. به نظر می‌رسد فناوری‌های نوین، چالش‌های جدیدی را در زمینه تعیین مالکیت فایل‌های طراحی ایجاد کرده‌اند که قوانین فعلی پاسخگوی آن نیستند.
روش پژوهش
این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش گردآوری داده‌ها، توصیفی-پیمایشی است. جامعه آماری این پژوهش شامل معماران عضو نظام مهندسی، مشاوران طراحی و کارشناسان حقوقی حوزه ساختمان در شهر تهران می‌باشد. برای تعیین حجم نمونه، از جدول مورگان و با در نظر گرفتن خطای ۵ درصد، تعداد ۳۸۴ نفر به عنوان حجم نمونه در نظر گرفته شد. با توجه به محدودیت‌های دسترسی، از روش نمونه‌گیری در دسترس (Convenience Sampling) استفاده شد و پرسشنامه‌ها به صورت آنلاین و حضوری توزیع گردید.
ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه محقق‌ساخته بود که شامل دو بخش اصلی بود: بخش اول اطلاعات دموگرافیک (سن، تحصیلات، سابقه کار) و بخش دوم سوالات مرتبط با حقوق مالکیت فکری (طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای از "کاملاً مخالفم" تا "کاملاً موافقم"). روایی پرسشنامه توسط خبرگان حقوقی و validity محتوایی تأیید شد و پایایی آن با استفاده از آلفای کرونباخ برابر با ۰.۸۵ به دست آمد که نشان‌دهنده پایایی مطلوب ابزار است.
برای تحلیل داده‌ها، از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۶ استفاده شد. ابتدا آماره‌های توصیفی مانند میانگین و انحراف معیار محاسبه گردید. سپس برای بررسی نرمال بودن توزیع داده‌ها، از آزمون کولموگوروف-اسمیرنوف (Kolmogorov-Smirnov Test) استفاده شد. در نهایت، برای آزمون فرضیه‌ها و بررسی تفاوت میانگین نمرات کسب شده با میانگین نظری، از آزمون تی تک‌نمونه‌ای (One-Sample T-Test) بهره گرفته شد. سطح معناداری برای تمام آزمون‌ها ۰.۰۵ در نظر گرفته شد.
جدول ۱: سوالات پرسشنامه و منابع آن‌ها Table ۱.
Questionnaire Questions and Their Sources

۰.۰۷۲

یافته‌ها

۳۵۰

در این بخش، نتایج حاصل از تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده ارائه می‌شود. ابتدا به بررسی ویژگی‌های دموگرافیک پاسخ‌دهندگان و سپس نتایج آزمون‌های فرضیه‌ها می‌پردازیم.

*۰.۱۸۰

میزان نقض حقوق معنوی

۳۵۰

۱. بررسی نرمال بودن داده‌ها (آزمون کولموگوروف-اسمیرنوف)

۳.۹۰

قبل از استفاده از آزمون‌های پارامتریک مانند آزمون تی، باید اطمینان حاصل کرد که داده‌ها از توزیع نرمال پیروی می‌کنند. برای این منظور، آزمون کولموگوروف-اسمیرنوف انجام شد.

۰.۷۵

۰.۰۵۵

۳۵۰

جدول ۲: آزمون کولموگوروف-اسمیرنوف-Table ۲. Kolmogorov-Smirnov Test Results

*۰.۲۰۰

تفسیر: با توجه به اینکه مقدار Sig. در تمام متغیرها بزرگتر از ۰.۰۵ است، فرض نرمال بودن توزیع داده‌ها پذیرفته می‌شود. بنابراین می‌توان از آزمون‌های پارامتریک استفاده کرد.

۲. آزمون فرضیه اول: رابطه بین آگاهی و رعایت حقوق

برای آزمون این فرضیه، میانگین نمرات کسب شده در بخش «آگاهی از حقوق» و «رعایت حقوق» با میانگین نظری (عدد ۳ در طیف ۵ تایی) مقایسه شد.

جدول ۳: نتایج میانگین و انحراف معیار آزمون تی تک نمونه‌ای Table ۳. Results of Mean and Standard Deviation for One-Sample T-Test

Sample T-Test

متغیر

N

میانگین نمونه

میانگین نظری

انحراف معیار

آگاهی از حقوق مادی

۳۵۰

متغیرها

N

میانگین

انحراف معیار

آماره K-S

df

Sig.

آگاهی از حقوق مادی

۳۵۰

۳.۴۵

۰.۸۲

۰.۰۶۸

۳۵۰

*۰.۲۰۰

آگاهی از حقوق معنوی

۳۵۰

۲.۸۵

۰.۹۵

آگاهی از حقوق معنوی

۳۰۴۵

۲۰۴۱-

۳۰۰۰

۳۴۹

۰۰۸۲

*۰۰۱۶

آگاهی از حقوق معنوی

۰۰۲۶۵- - ۰۰۳۵-

۳۵۰

رعایت حقوق توسط کارفرما

۲۰۸۵

۱۹۰۸۵-

۳۰۰۰

۳۴۹

۰۰۹۵

*۰۰۰۰

رعایت حقوق توسط کارفرما

۰۰۹۸۵- - ۰۰۸۱۵-

۳۵۰

۲۰۱۰

۳۰۰۰

۰۰۶۵

تفسیر: ۱. برای «آگاهی از حقوق مادی»، مقدار Sig برابر با ۰۰۰۰۰ است که کمتر از ۰۰۰۵ می‌باشد. میانگین نمونه (۳۰۴۵) به طور معناداری بالاتر از میانگین نظری (۳) است. این یعنی معماران از حقوق مادی خود آگاهی نسبتاً خوبی دارند. ۲. برای «آگاهی از حقوق معنوی»، مقدار Sig برابر با ۰۰۱۶ است که کمتر از ۰۰۰۵ می‌باشد. میانگین نمونه (۲۰۸۵) به طور معنادار کمتر از میانگین نظری (۳) است. این نشان می‌دهد که آگاهی معماران از حقوق معنوی پایین است. ۳. برای «رعایت حقوق توسط کارفرما»، میانگین بسیار پایین (۲۰۱۰) نشان می‌دهد که رعایت حقوق معنوی توسط کارفرمایان پایین است.

نتیجه‌گیری آماری: فرضیه اول تأیید می‌شود. بین آگاهی و رعایت حقوق رابطه وجود دارد، اما نکته جالب اینجاست که با وجود آگاهی نسبی از حقوق مادی، آگاهی از حقوق معنوی پایین است و در نتیجه رعایت آن‌ها نیز توسط کارفرمایان بسیار پایین است.

اهمیت و ضرورت انجام پژوهش
اهمیت این پژوهش را می‌توان در سه سطح بررسی کرد: سطح نظری، سطح عملی و سطح بین‌المللی.

در سطح نظری، این پژوهش سعی دارد تا با ورود به جزئیات حقوقی قراردادهای پیمانکاری، خلأهای تئوریک موجود در حقوق مدنی ایران را

جدول ۴: نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای - One-Sample T-Test Results

Test Results

متغیر

t

df

Sig. (۲-tailed)

فاصله اطمینان ۹۵٪

آگاهی از حقوق مادی

۹۰۵۴

۳۴۹

*۰۰۰۰۰

۰۰۰۴۵ - ۰۰۸۵۵

در عرصه جهانی کمک کند.

اهداف پژوهش

اهداف اصلی این پژوهش عبارتند از: ۱. شناسایی و تحلیل ابهامات حقوقی حاکم بر مالکیت آثار معماری در قراردادهای پیمانکاری ایران. ۲. سنجش میزان آگاهی معماران و کارفرمایان از حقوق مادی و معنوی خود. ۳. بررسی میزان رعایت حقوق معنوی معماران در فرآیند اجرا توسط پیمانکاران و کارفرمایان. ۴. مقایسه قوانین ایران با استانداردهای بین‌المللی (کنوانسیون برن) در زمینه حقوق معنوی معماران. ۵. ارائه پیشنهادات قانونی و قراردادی برای کاهش تعارضات و حمایت بهتر از حقوق معماران.

فرضیه‌های پژوهش

فرضیه اول: «بین میزان آگاهی حقوقی معماران و میزان رعایت حقوق معنوی آن‌ها رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.» توضیح: این فرضیه بر این اصل استوار است که افراد وقتی از حقوق خود آگاه باشند، بیشتر از آن‌ها دفاع می‌کنند. همچنین، کارفرمایانی که با معماران آگاه کار می‌کنند، بیشتر به حقوق آن‌ها احترام می‌گذارند. نتایج آزمون تی نشان داد که آگاهی از حقوق معنوی پایین است، اما رابطه آن با رعایت حقوق، نیازمند بررسی همبستگی است که در مراحل بعدی تحلیل انجام خواهد شد.

فرضیه دوم: «بندهای قراردادهای استاندارد پیمانکاری در ایران، از نظر حقوقی از حمایت کافی برخوردار نیستند و زمینه‌ساز تعارضات می‌باشند.» توضیح: این فرضیه بر اساس تحلیل محتوای قراردادهای سازمان برنامه و بودجه تدوین شده است. این قراردادها معمولاً بندهای کلی و مبهمی دارند که تفسیرهای مختلفی از آن‌ها ممکن است. این ابهام باعث می‌شود که در صورت بروز اختلاف، معماران در موقعیت ضعف قرار گیرند.

فرضیه سوم: «حق حفظ یکپارچگی اثر، بیشترین میزان نقض را در بین حقوق معنوی معماران تجربه می‌کند.» توضیح: این فرضیه بر اساس مشاهدات میدانی و مقالات پیشین تدوین شده است. تغییرات در نما و چیدمان داخلی، رایج‌ترین نوع نقض حقوق معنوی است. نتایج پرسشنامه

پر کند. حقوق مدنی ایران عمدتاً بر اساس قواعد عمومی قراردادهای و مالکیت بنا شده است، اما ورود مفاهیم مالکیت فکری به این حوزه، نیازمند بازتعریف مفاهیمی مانند «عین»، «منفعت» و «مالیت» است. این پژوهش با تحلیل دقیق ماده ۲ قانون حمایت از حقوق مؤلفان، نشان می‌دهد که چگونه تفسیر سنتی از این ماده می‌تواند منجر به نقض حقوق معماران شود. همچنین، این پژوهش با بررسی تطبیقی، نشان می‌دهد که چگونه می‌توان از تجربیات حقوقی کشورهایمانند فرانسه و آلمان برای اصلاح قوانین داخلی استفاده کرد. این تحلیل‌ها برای دانشجویان و اساتید حقوق به عنوان یک مرجع ارزشمند خواهد بود.

در سطح عملی، این پژوهش مستقیماً با صنعت ساختمان و معماران سر و کار دارد. همانطور که در یافته‌های آماری نشان داده شد، نارضایتی معماران از وضعیت حقوقی خود بالا است. این نارضایتی می‌تواند منجر به کاهش کیفیت طراحی‌ها شود، زیرا معماران احساس می‌کنند خلأ در آن‌ها مورد احترام قرار نمی‌گیرد. با ارائه راهکارهای عملی مانند اصلاح بندهای قراردادی و پیشنهاد فرمت‌های جدید برای ثبت آثار، این پژوهش می‌تواند به معماران کمک کند تا از حقوق خود بهتر محافظت کنند. همچنین، برای وکلای قضات، این پژوهش می‌تواند به عنوان یک راهنما برای صدور آرای عادلانه‌تر در دعاوی مربوط به نقض حقوق معنوی عمل کند. در حال حاضر، بسیاری از قضات با عدم آگاهی کافی از جزئیات حقوق مالکیت فکری، آرای سلیقه‌ای صادر می‌کنند. این پژوهش می‌تواند به شفافیت رویه قضایی کمک کند.

در سطح بین‌المللی، با توجه به عضویت ایران در کنوانسیون برن و تریس، ایران متعهد به حمایت از مالکیت فکری است. اما ضعف قوانین داخلی و عدم اجرای صحیح آن‌ها، می‌تواند منجر به انتقادات بین‌المللی و حتی تحریم‌های تجاری غیرمستقیم شود. به عنوان مثال، اگر شرکت‌های خارجی معتقد باشند که ایران از طرح‌های معماری آن‌ها بدون اجازه استفاده می‌کند، ممکن است از سرمایه‌گذاری در پروژه‌های مشترک خودداری کنند. این پژوهش با پیشنهاد راهکارهایی برای هماهنگی قوانین داخلی با استانداردهای بین‌المللی، می‌تواند به بهبود تصویر حقوقی ایران

مقایسه قوانین ایران با استانداردهای بین‌المللی نشان داد که ایران در زمینه حمایت از حقوق معنوی معماران، پایین‌تر از بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته است. در حالی که در کشورهای اروپایی، «حق انتساب» و «حق حفظ یکپارچگی» به عنوان حقوق بنیادین بشری محترم شمرده می‌شوند و حتی پس از مرگ معمار نیز توسط ورثه او قابل پیگیری است، در ایران، تمرکز اصلی بر جنبه‌های اقتصادی و اجرایی است. این تفاوت نگرش، یکی از دلایل اصلی بی‌اعتنایی به حقوق معنوی در پروژه‌های بزرگ ساختمانی است.

همچنین، پژوهش حاضر نشان داد که فناوری‌های نوین مانند BIM، چالش‌های جدیدی را ایجاد کرده‌اند که قوانین فعلی از پاسخگویی به آن‌ها عاجزند. در سیستم‌های BIM، فایل طراحی نه یک سند ثابت، بلکه یک پویا و قابل ویرایش مداوم است. سوال این است که آیا تغییرات کوچک در لایه‌های این فایل، نقض حق تکثیر محسوب می‌شود؟ یا آیا مالکیت فایل دیجیتال با مالکیت طرح معماری متفاوت است؟ قوانین فعلی ایران پاسخی برای این سوالات ندارند و این خلأ قانونی، معماران را در معرض ریسک بالایی قرار داده است.

نتیجه‌گیری نهایی

بر اساس یافته‌های این پژوهش، می‌توان نتیجه گرفت که نظام حقوقی ایران در زمینه حمایت از مالکیت فکری معماران، نیازمند بازنگری اساسی است. عدم شفافیت در قراردادهای پیمانکاری، ضعف در آگاهی حقوقی معماران و کارفرمایان، و نبود قوانین مشخص برای فناوری‌های نوین، همگی باعث شده‌اند که حقوق معماران به راحتی نقض شود. این نقض حقوق، نه تنها به ضرر خالق اثر (معمار) است، بلکه در درازمدت به کیفیت کلی صنعت ساختمان و خلاقیت در معماری ایران لطمه می‌زند.

پیشنهادها

با توجه به یافته‌ها و بحث‌های مطرح شده، پیشنهادات زیر برای بهبود وضعیت حقوقی مالکیت فکری در معماری ارائه می‌گردد:

۱. اصلاح قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان: پیشنهاد می‌شود قانون‌گذار با بازنگری در این قانون، تعاریف دقیقی از «اثر معماری»،

نشان داد که ۷۰٪ از معماران گزارش داده‌اند که کارفرمایان بدون مشورت آن‌ها در نقشه‌ها تغییر ایجاد کرده‌اند.

فرضیه چهارم: «فناوری‌های نوین، چالش‌های جدیدی را در زمینه تعیین مالکیت فایل‌های طراحی ایجاد کرده‌اند که قوانین فعلی پاسخگوی آن نیستند.» توضیح: با ورود نرم‌افزارهای BIM، ماهیت اثر از «نقشه کاغذی» به «داده‌های دیجیتال» تغییر کرده است. این تغییر، قوانین قدیمی را غیرکارآمد کرده است. این پژوهش نشان می‌دهد که کمتر از ۱۰٪ از معماران از ابزارهای حفاظت دیجیتال استفاده می‌کنند.

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بررسی حقوقی تقابل مالکیت فکری و حقوق معماری در قراردادهای پیمانکاری انجام شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اگرچه قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان مصوب ۱۳۴۸ چارچوب کلی برای حمایت از آثار معماری فراهم کرده است، اما در عمل، این حمایت‌ها ناکارآمد و ناکافی هستند.

بحث یافته‌ها

یکی از یافته‌های کلیدی این پژوهش، شکاف عمیق بین «قانون» و «رویه» است. از نظر قانونی، حقوق معنوی معماران محفوظ است، اما از نظر رویه قراردادی، این حقوق به راحتی نادیده گرفته می‌شوند. این موضوع نشان می‌دهد که مشکل اصلی، نه در فقدان قانون، بلکه در فقدان فرهنگ حقوقی و نظارت بر اجرای قراردادهاست.

نتایج آزمون‌های آماری نشان داد که آگاهی معماران از حقوق مادی بیشتر از حقوق معنوی است. این تفاوت می‌تواند به این دلیل باشد که حقوق مادی مستقیماً با درآمد و قرارداد مرتبط است، در حالی که حقوق معنوی مفه انتزاعی‌تر است. همچنین، نتایج نشان داد که رعایت حقوق معنوی توسط کارفرمایان پایین است. این موضوع نشان می‌دهد که کارفرمایان، معماری را بیشتر به عنوان یک «خدمت فنی» می‌بینند تا یک «اثر هنری». این نگرش، ریشه در فرهنگ سنتی پیمانکاری در ایران دارد که در آن، کارفرما به عنوان مالک مطلق، حق هرگونه تغییر در اثر را برای خود محفوظ می‌داند.

ایجاد می کنند یا نام او را از تابلوهای معرفی بنا حذف می کنند، پیش بینی شود. این مجازات ها می تواند شامل جریمه های نقدی سنگین و جبران خسارت معنوی باشد.

۶. الگوبرداری از تجربیات بین المللی: قانون گذار ایران باید با مطالعه تجربیات موفق کشورهای فرانسه، آلمان و ژاپن، قوانین خود را به روز کند. به ویژه، می توان از مدل های «کمیت های اخلاق معماری» که در برخی کشورها وجود دارد، برای داوری سریع در اختلافات حقوقی معماران استفاده کرد.

محدودیت های پژوهش

این پژوهش با محدودیت هایی نیز روبرو بود. از آنجا که داده ها به صورت پیمایشی جمع آوری شدند، ممکن است پاسخ های داده شده تحت تأثیر سوگیری های شخصی پاسخ دهندگان بوده باشد. همچنین، دسترسی به پرونده های قضایی واقعی به دلیل محرمانه بودن، دشوار بود و پژوهشگر مجبور شد به گزارش های ثانویه و مقالات موجود تکیه کند. در پژوهش های آتی، پیشنهاد می شود که به صورت موردی (Case Study)

و با بررسی پرونده های قضایی واقعی، این مباحث بررسی شوند.

در نهایت، این پژوهش تلاش کرد تا زنگ خطری برای جامعه حقوقی و صنف معماران ایران به صدا درآورد. حمایت از مالکیت فکری، نه تنها یک ضرورت حقوقی، بلکه یک ضرورت فرهنگی و اقتصادی برای پیشرفت صنعت ساختمان و ارتقای کیفیت زندگی در شهرهای ایران است. بدون احترام به حقوق خالق اثر، نمی توان انتظار خلاقیت و نوآوری در معماری داشت.

«نقشه های دیجیتال» و «مدل های سه بعدی» ارائه دهد. همچنین، صراحتاً بیان شود که حقوق معنوی معمار، حتی در صورت انتقال حقوق مادی، نزد معمار باقی می ماند و هرگونه شرط در قرارداد که خلاف این اصل باشد، باطل است.

۲. الزام به استفاده از قراردادهای استاندارد با بندهای حقوقی شفاف: سازمان برنامه و بودجه و سازمان نظام مهندسی باید بندهای قراردادهای مشاور و پیمانکاری را بازنگری کنند. در این قراردادها، باید بندی جداگانه تحت عنوان «قرارداد حقوق معنوی» گنجانده شود که در آن صراحتاً حقوق معنوی معمار (حق انتساب، حق حفظ یکپارچگی) محفوظ بماند و شرایط تغییر در طرح مشخص شود.

۳. آموزش حقوقی به معماران و مهندسان: نظام مهندسی ساختمان باید دوره های آموزشی اجباری در زمینه حقوق مالکیت فکری برای اعضای خود برگزار کند. معماران باید بدانند که چگونه حقوق خود را ثبت کنند، چگونه قراردادهای خود را تنظیم کنند و در صورت نقض حقوق، چگونه از طریق مراجع قضایی اقدام نمایند.

۴. ایجاد سامانه ملی ثبت دیجیتال آثار معماری: با توجه به ماهیت دیجیتال طراحی ها، پیشنهاد می شود یک سامانه آنلاین و امن توسط سازمان ثبت اسناد و املاک کشور ایجاد شود که معماران بتوانند فایل های دیجیتال خود (مانند فایل های CAD و BIM) را در آنجا ثبت کنند. این ثبت، تاریخ ایجاد اثر را ثابت کرده و در صورت بروز اختلاف، مدرک محکمی برای معمار خواهد بود.

۵. تعیین مجازات های مشخص برای نقض حقوق معنوی: در قانون، مجازات های مشخصی برای کسانی که بدون اجازه معمار، در طرح او تغییر

منابع

- تهران.
۱۱. کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۵). قواعد عمومی قراردادها. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
 ۱۲. صفایی، سید حسین. (۱۳۹۴). حقوق مدنی: تعهدات و قراردادها. تهران: انتشارات سمت.
 ۱۳. امامی، سید حسن. (۱۳۹۲). مختصر حقوق مدنی: تعهدات و قراردادها. تهران: انتشارات اساطیر.
 ۱۴. عمیدی، حسین. (۱۳۹۸). حقوق مالکیت فکری. تهران: انتشارات میزان.
 ۱۵. عمیدی، حسین. (۱۴۰۰). حقوق مالکیت صنعتی. تهران: انتشارات میزان.
 ۱۶. حسینی، سید محمد. (۱۳۹۸). تحلیل حقوقی قراردادهای مشاور طراحی. پایان نامه دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه تهران.
 ۱۷. نعمتی، محمد. (۱۳۹۷). «بررسی رویه قضایی در دعاوی نقض حقوق معنوی معماران». فصلنامه حقوقی دادگستری، شماره ۱۱۲، صص ۴۵-۶۸.
 ۱۸. کریمی، علی؛ محمدی، رضا؛ و احمدی، حسن. (۱۴۰۰). «چالش‌های مالکیت فکری در طراحی‌های دیجیتال معماری». مجله مهندسی عمران و محیط زیست، دوره ۴۷، شماره ۲، صص ۱۱۰-۱.
 ۲. قرآن کریم.
 ۳. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
 ۴. قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۰۷.
 ۵. قانون تجارت جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۱۱ و
قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ و
اصلاحات بعدی.
 ۶. قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و نشان‌های تجاری مصوب ۱۳۸۶.
 ۷. لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۹۵). مقدمه‌ای بر علم حقوق. تهران: انتشارات گنج دانش.
 ۸. لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۹۰). ترمینولوژی حقوق. تهران: انتشارات گنج دانش.
 ۹. سنایی، عبدالله. حدیقه الحقیقه. (ترجمه و شرح: غلامحسین مصاحب). تهران: انتشارات علمی.
 ۱۰. کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۶). اصول حقوق تجارت. تهران: انتشارات دانشگاه